

УДК 343.178

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.36>

ВСТАНОВЛЕННЯ ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дерев'янка М.І.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри
кримінального процесу та криміналістики Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
адвокат адвокатського об'єднання «Дерев'янка та партнери»
ORCID: 0000-0003-4239-9286*

Ільченко С.Ю.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник науково-організаційного
центру Національної академії Служби безпеки України,
адвокат адвокатського об'єднання «Дерев'янка та партнери»
ORCID: 0000-0003-2992-2220*

**Дерев'янка М.І., Ільченко С.Ю. Встановлення події кримінального правопорушення:
проблемні питання доказування у кримінальному провадженні.**

У статті розкрито основні питання, пов'язані із доказуванням обставини, яка має бути встановлена у кожному кримінальному провадженні – події кримінального правопорушення. Актуальність публікації обумовлена необхідністю чіткого визначення змісту події кримінального правопорушення, доведеність або недоведеність існування якої безпосередньо впливає на хід досудового розслідування та судового розгляду.

Метою публікації було висвітлення проблем, які виникають у зв'язку із встановленням події кримінального правопорушення під час доказування у кримінальному провадженні та шляхів їх успішного вирішення. Ці проблеми притаманні для більшості стадій кримінального провадження.

Робота виконана на підставі використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Із загальнонаукових, зокрема, використовувалися системно-структурний метод та методи функціонального аналізу, а із спеціальних, переважно, формально-юридичний та логіко-процесуальний методи. Проаналізовано основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації.

Зауважується, що під час досудового розслідування постійно виникають питання щодо встановлення діяння (події) кримінального правопорушення. У разі не вирішення цих питань, настає час для застосування конституційних положень та основних засад кримінального провадження у яких йдеться про те, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62 Конституції України). Тому недоведеність події кримінального правопорушення є підставою, що тягне за собою закриття кримінального провадження. Наголошено на тому, що подією кримінального правопорушення є обставина, яка має юридичне значення. У випадку встановлення події, яка має кримінально-правовий характер, вона вже починає сприйматися як вірогідне кримінальне правопорушення. А у процесі доказування завжди слід враховувати, що кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне, протиправне, винне та каране (відповідно до вимог закону про кримінальну відповідальність) діяння, вчинене осудною особою, яка може бути суб'єктом кримінального правопорушення. Тому зауважується ще й на тому, що процес доказування кримінального правопорушення логічно завжди розпочинати із підтвердження або спростування факту вчинення певного діяння, яке характеризується часом, місцем, способом та іншими обставинами (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України). А вже потім настає черга для встановлення його протиправності та суспільної небезпечності. Доводиться, що дотримання такої послідовності сприятиме більш ефективному виконанню завдань кримінального провадження.

Ключові слова: докази, доказування, досудове розслідування, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, подія кримінального правопорушення, судовий розгляд.

Derevyanko M.I., Ilchenko S.Y. Establishing the event of a criminal offense: problematic issues of evidence in criminal proceedings.

The main issues related to proving the circumstance that must be established in every criminal proceeding – the event of a criminal offense – are revealed. The relevance of the publication is due to the need to clearly define the content of the event of a criminal offense, the proven or unproven existence of which directly affects the course of the pre-trial investigation and trial.

The purpose of the publication was to highlight the problems that arise in connection with establishing the event of a criminal offense during the evidence in criminal proceedings and the ways to successfully resolve them. These problems are inherent in most stages of criminal proceedings.

The work was carried out on the basis of the use of general scientific and special methods of scientific knowledge. Of the general scientific, in particular, the system-structural method and methods of functional analysis were used, and of the special, mainly, formal-legal and logical-procedural methods. The main legislative norms related to the topic of the publication were analyzed.

It is noted that during the pre-trial investigation, questions often arise regarding the establishment of the act (event) of a criminal offense. If these questions are not resolved, it is time to apply the constitutional provisions and basic principles of criminal proceedings, which state that all doubts regarding the proven guilt of a person are interpreted in his favor (Article 62 of the Constitution of Ukraine). Therefore, the failure to prove the event of a criminal offense is a ground for the closure of criminal proceedings. It is emphasized that the event of a criminal offense is a circumstance that has legal significance. In the case of establishing an event that has a criminal legal nature, it already begins to be perceived as a probable criminal offense. And in the process of proving, one should always take into account that a criminal offense is a socially dangerous, unlawful, guilty and punishable (in accordance with the requirements of the law on criminal liability) act committed by a sane person who may be the subject of a criminal offense. Therefore, it is also noted that the process of proving a criminal offense should always logically begin with confirming or refuting the fact of committing a certain act, which is characterized by time, place, method and other circumstances (clause 1, part 1, article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). And only then comes the turn to establish its illegality and public danger. It is proved that following this sequence will contribute to more effective performance of the tasks of criminal proceedings.

Key words: evidence, substantiation, pre-trial investigation, criminal offense, criminal proceedings, circumstances subject to proof in criminal proceedings, criminal offense event, trial.

Постановка проблеми. У статті 91 Кримінального процесуального кодексу України визначені обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Найпершою із обставин вказано подію кримінального правопорушення, а саме: «час, місце, спосіб та інші обставин вчинення кримінального правопорушення». Таким чином остаточно невизначеним є коло елементів, які складають зміст відповідної події. Ця обставина спонукає вчених до їх пошуку та висунення пропозицій із цього приводу.

Доказування події кримінального правопорушення має вирішальне значення для перспектив кримінального провадження, адже відсутність цієї обставини є підставою для відмовлення у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування (ч. 8 ст. 295 та ч. 5 ст. 295-1 КПК України), призводить до закриття кримінального провадження (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України) та до відмови у задоволенні цивільного позову (ч. 2 ст. 129 КПК України). Як слушно зауважував Ю.М. Грошевий: законної сили може набути лише такий вирок, який винесено у точній відповідності із вимогами матеріального та процесуального законів, який із достовірністю встановлює подію злочину і провину підсудного [1, с. 111].

Таким чином встановлення правової природи події кримінального правопорушення є актуальним для науки кримінального процесу і має очевидне практичне значення.

Мета дослідження: висвітлення найбільш актуальних проблемних питань, пов'язаних із встановленням події кримінального правопорушення під час доказування у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням питань доказування обставин вчинення кримінального правопорушення ґрунтовно займалися вітчизняні вчені: Ю.П. Аленін, І.П. Козаченко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова, Г.І. Чангулі, М.Є. Шумило та інші. Їхні наукові доробки значно допомогли осмислити значущість досліджуваної проблеми та посилили впевненість у необхідності підготовки даної публікації.

Виклад основного матеріалу. Вживаючи термін «подія кримінального правопорушення», кримінальний процесуальний закон не аналізує зміст відповідного поняття, якій необхідно визначати із урахуванням його призначення в системі складових елементів предмета доказування, виду вчиненого злочину, фактичних обставин конкретного кримінального провадження тощо. Як справедливо із цього приводу зазначає М.Є. Шумило, подія злочину тлумачиться як окреме явище, що відбулося в певному місці й часі та має передбачені законом про кримінальну відповідальність ознаки [2, с. 72].

Характеризуючи змістовну сторону вказаного поняття, очевидним є те, що термін «подія кримінального правопорушення» притаманний мові кримінального процесуального права, яка використовується для визначення кола обставин, що характеризують, в основному, обов'язкові ознаки об'єкта і об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

В теорії кримінального процесуального права пізнання події кримінального правопорушення пов'язується із предметом доказування, під яким розуміють систему фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове (кримінально-правове) та процесуальне значення і які є необхідними і достатніми фактичними підставами для досудового розслідування та судового розгляду [3, с. 48].

Відповідно до вимог ст. 91 КПК України при провадженні досудового розслідування та судового розгляду разом із подією кримінального правопорушення підлягають доказуванню й інші обставини його вчинення. Ці обставини належить доказувати в усіх без винятку кримінальних провадженнях, а їх сукупність прийнято вважати загальним предметом доказування, під яким розуміється сукупність обставин, передбачених кримінальним процесуальним законом, встановлення яких необхідно для вирішення заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення, вирішення кримінального провадження в цілому, або судової справи у стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів [4, с. 132].

В окремому кримінальному провадженні обставини, які входять до предмета доказування конкретизуються та індивідуалізуються, тобто в ньому існує конкретний предмет доказування, який визначається загальним поняттям злочину і ознаками конкретного складу, викладеними в тій чи іншій статті Особливої частини КК України. Під час дослідження конкретного предмета доказування вважається недопустимим як невинуватене обмеження так і непомірне розширення його складових елементів. Адже, встановлюючи коло фактів, які мають бути пізнані під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, закон тим самим забороняє пізнавати процесуальними засобами обставини, які не вказані у ст. 91 КПК України. Розширення конкретного предмета доказування може призвести до помилок, оскільки у цьому разі значно ускладнюється робота органів досудового розслідування та суду по збиранню, перевірці й оцінці доказів.

В контекст цієї думки необхідно пригадати, як наприкінці XIX століття вчений І.Я. Фойницький зазначав, що вірність судового рішення, в значній мірі, обумовлюється увагою суду зосередженою на справі, і тим, щоб сторонні й незначні для справи обставини не відволікали суд від найсуттєвішого [5, с. 231]. Логічною є теза, що під час досудового розслідування повинні досліджуватися тільки ті обставини, які мають значення для кримінального провадження, а збирання інших, які не мають до провадження жодного відношення розпорошує увагу суду й органів розслідування. Зусилля слідчого й суду мають бути направлені на те, щоб встановити наявність чи відсутності тих фактів, які характеризують всі ознаки конкретного складу кримінального правопорушення. У даній правовій позиції, де складовими предмету доказування (як загального так і конкретного) є кримінально-правові категорії, чітко проглядається органічний взаємозв'язок норм матеріального та процесуального права, який є основою правозастосовної діяльності і складним матеріально-процесуальним явищем. Таким чином доцільно розглядати обставини, що підлягають доказуванню, у двох аспектах. Першою групою таких обставин, є обставини кримінально-правового характеру, а другу групу, відповідно, утворюють – кримінально-процесуальні.

Особливістю кримінальних процесуальних відносин є те, що вони «запрограмовані» нормою закону про кримінальну відповідальність. Фактичні дані про вчинення кримінального правопору-

шення на початковому етапі функціонування таких відносин визначають їх динаміку і спрямування. При дослідженні обставин вчинення кримінального правопорушення їх оцінюють відповідно до норм закону про кримінальну відповідальність [2, с. 146]. Саме тому першу групу обставин, які підлягають доказуванню, повинні складати обставини кримінально-правового характеру. Їх значення для процесу доказування події кримінального правопорушення важко переоцінити. Адже, як зазначає М.Є. Шумило, норми кримінального права є «організуючими і спрямовуючими орієнтирами в ході правозастосовної діяльності. Вони виконують роль «масштабу», за допомогою якого компетентні посадові особи встановлюють наявність чи відсутність досліджуваної події» [2, с. 161]. До даної групи входять ознаки об'єкта та об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення (об'єкт, предмет, потерпілий, суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причиново-наслідковий зв'язок, місце, час, спосіб, обстановка, засоби, знаряддя та інше). З цього приводу А.І. Журба зауважує, що склад кримінального правопорушення повинен бути доказаний відповідно до застосування існуючого переліку, який входить до норм предмета доказування. Отже, предмет доказування в межах категорії «подія кримінального правопорушення» вимагає обов'язкового встановлення, незалежно від кваліфікуючих ознак, тільки місця, часу, способу й інших обставин його вчинення [6, с. 66]. При цьому у ч. 1 ст. 25, ч. 8 ст. 295, ч. 5 ст. 295-1 КПК України йдеться про необхідність встановлення на певних етапах досудового розслідування як події кримінального правопорушення, так і особи, яка його вчинила.

У науці кримінального права склад кримінального правопорушення відзначається наявністю обов'язкових та факультативних ознак. Зокрема, обов'язковими об'єктивними ознаками окремого складу кримінального правопорушення є ознаки, які є характерними для будь-якого такого правопорушення. Саме тому вони і отримали в теорії кримінального права назву «обов'язкові». У свою чергу, факультативними об'єктивними ознаками складу кримінального правопорушення називають ознаки, які притаманні лише для окремо визначених кримінальних правопорушень. Комплекс ознак складу кримінального правопорушення, які обов'язково необхідно встановити для конкретного кримінального правопорушення отримав назву конститутивних ознак складу кримінального правопорушення, які, певним чином, можуть й збігатися зі складовими елементами події кримінального правопорушення. Так, наприклад, аналіз змісту об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 361 КК України дозволяє виокремити конститутивні ознаки його об'єктивної сторони, які, у свою чергу, і підлягають першочерговому встановленню і доказуванню у кримінальних провадженнях про несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж. Таким чином для з'ясування події вказаного кримінального правопорушення необхідно встановити: суспільні відносини, яким було спричинено шкоду, предмет посягання, суспільно-небезпечне діяння, суспільно-небезпечні наслідки, причиново-наслідковий зв'язок між суспільно-небезпечним діянням та суспільно-небезпечними наслідками.

У юридичній літературі з кримінального процесу існують різні підходи щодо визначення черговості пізнання обставин вчинення кримінального правопорушення. Так А.І. Журба вважає, що під час досудового розслідування кримінального провадження за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 361 КК України, відповідно до ст. 91 КПК України, встановленню підлягають: місце, час, спосіб здійснення несанкціонованого втручання і результат, що настав у вигляді зміни інформації [6, с. 73]. Вчений пропонує дослідження події комп'ютерних кримінальних правопорушень розпочинати саме з дослідження місця його вчинення.

Водночас логічним та вірним, все ж таки, буде встановлення спочатку об'єкта кримінального правопорушення, тобто обставини кримінально-правового характеру. Адже кримінально-правові відносини реалізуються, як правило, через кримінально-процесуальні, а останні виникають і розвиваються лише у зв'язку з кримінально-правовими. Стверджувати про виникнення кримінально-правових відносин, ми можемо тоді, коли буде встановлено, що відбулося посягання на суспільні відносини, які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Правильне встановлення об'єкта кримінального правопорушення має важливе значення для процесу доказування події такого правопорушення. Адже саме об'єкт кримінального правопорушення розкриває його суть і природу, а найголовніше – дає розуміння суспільних відносини поставлених законодавцем під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Необхідно враховувати, що всі елементи складу кримінального правопорушення є цілісними і відсутність хоча б одного із них свідчить про відсутність складу такого правопорушення. А тому, не встановлення окремого елементу складу кримінального правопорушення, зокрема, об'єкту, під час досудового розслідування є підставою закриття кримінального провадження за п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Тобто, в законі передбачені процесуальні наслідки не встановлення під час доказування кримінально-правових категорій.

Суб'єкт кримінального судочинства, який веде процес, приймаючи рішення про закриття кримінального провадження, має посилатися на підстави передбачені у ст. 284 КПК України. Деяка схожість змісту підстави передбаченої у п. 1 зі змістом підстави, визначеної у п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України породжує проблемну ситуацію, коли необхідно визначитися, що ж відсутнє: подія кримінального правопорушення, чи об'єктивні ознаки його складу.

28 вересня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду ухвалив постанову у справі № 522/20468/17, в якій визначив: «За установленною правозастосовною практикою підставою закриття кримінального провадження за п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК є встановлення того, що: не було самого факту (явища об'єктивної дійсності виявленого зовні), для розслідування якого розпочате кримінальне провадження; сама подія (факт) мала місце, однак її неможна визнати кримінальним правопорушенням, бо вона була результатом дії стихійного лиха, фізіологічних процесів тощо; подія мала місце, проте не була кримінальним правопорушенням, оскільки є наслідком дій потерпілого, а не сторонніх осіб (самогубство, нещасні випадки на підприємствах тощо), і про такі обставини в цьому кримінальному провадженні не йдеться» [7]. Через вказані обставини кримінальне провадження було закрито колегією суддів Касаційного кримінального суду на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку із відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення.

Таким чином, на практиці рішення про закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, як правило, приймаються щодо так званих «фактових» кримінальних проваджень, в яких не встановлено особу, причетну до його вчинення.

Так, наприклад, про відсутність події злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 («Умисне вбивство») КК України можна вести мову у тому разі, коли з'ясується, що людина жива, або коли певної людини ніколи не існувало. Якщо ж людина померла внаслідок нападу тварини, неосудної особи, або такої особи, яка ще не досягла віку, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність – має місце відсутність складу, а не події кримінального правопорушення, адже суспільнонебезпечне діяння мало місце.

Відсутність події кримінального правопорушення, може мати місце ще й тоді, коли будуть встановлені випадки: завідомо неправдивого повідомлення про вчинення цього кримінального правопорушення, або притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності.

Висновки. Під час досудового розслідування завжди виникають питання щодо самого діяння (події) кримінального правопорушення. У разі не вирішення цих питань під час досудового розслідування та тоді, коли вже відбулося притягнення особи до кримінальної відповідальності, слід керуватися змістом конституційних положень та основних засад кримінального провадження про те, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62 Конституції України). Тому недоведеність події кримінального правопорушення є підставою, що тягне за собою закриття кримінального провадження.

Подією кримінального правопорушення є діяння, яке має юридичне значення. У випадку встановлення події, яка має кримінально-правовий характер, вона вже починає сприйматися як вірогідне кримінальне правопорушення.

У процесі доказування завжди слід враховувати, що кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне, протиправне, винне та каране (відповідно до вимог закону про кримінальну відповідальність) діяння, вчинене осудною особою, яка може бути суб'єктом кримінального правопорушення. А тому процес доказування кримінального правопорушення логічно завжди розпочинати з підтвердження факту вчинення певного діяння, про що свідчать час, місце спосіб й інші обставини (п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України). Далі послідовно необхідно встановлювати його протиправність та суспільну небезпечність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грошевий Ю.М. Сутність судових рішень у кримінальному процесі: монографія. Харків: Вища школа, 1979. 144 с.
2. Шумило М.Є. Реабілітація у кримінальному процесі України: монографія Харків: Арсіс, 2001. 230 с.
3. Попелюшко В.О. Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Острог, 2001. 196 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Михеєнко М.М., Шибко В.П., Дубинський А.Я.; відп. ред: Бойко В.Ф., Гончаренко В.Г. Київ: Юрінком Інформ, 1999. 627 с.
5. Фойницький І.Я. Курс кримінального судочинства. Санкт-Петербург: Сенатська типографія, 1910. Том II. 604 с.
6. Журба А.І. Особливості предмета доказування у справах про комп'ютерні злочини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2007. 230 с.
7. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 вересня 2022 року, ухвалена у справі № 522/20468/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558700> (дата звернення 15.03.2025).